

Johanna Bratel
i förfallet speglas staden.
om det övergivna rummets betydelse

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och
jordbruksvetenskap
SLU Alnarp
Examensarbete inom landskapsarkitekturprogrammet
2008:45

Johanna Bratel
i förfallet speglas staden.
om det övergivna rummets betydelse

Handledare: Anna Ranger, Ann Bergsjö
Examinator: Mattias Qviström

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och
jordbruksvetenskap
SLU Alnarp
Examensarbete inom landskapsarkitekturprogrammet 15 hp
Huvudämne: landskapsarkitektur
2008:45

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Abstract	6
Inledning	7
Syfte och frågeställningar	
Metod	
Avgränsningar	
Begrepp	
Fragment av Sveriges historia	10
Masskonsumtion	
Industriboom	
Bostadskris	
Att skapa en plats	13
Platslöshetens tid	
Återerövra staden	
Identitet	
Social samvaro	
De övergivna rummet	17
Känslan av det förflutna	
En värld i förändring	
Att rita upp stadsrummets gränser	21
Möten	
Norra Sorgenfri	
Gränser, avstånd och konflikter	
Initiativ och kreativitet	
Att göra Norra Sorgenfri ”attraktivt” igen	
Att tänja på stadsrummets gränser	27
Urban exploring	
Situationister	
Stalker	

En vandring enligt Stalkers manifest	32
Det aktuella området	
Ta sig in i området	
Genomkorsa området	
Varseblivandet	
Det urbana rummets fraktala organisering	
Kontinuitet och genomträngande av Aktuella området i staden	
Vägsträckan som kognitiv karta	
Övergivandet	
Diskussion	39
Avslutning	42
Källförteckning	43
Tryckta källor	
Artiklar – Tidskrifter	
Elektroniska källor	
Bildförteckning	45
Fotnot	46 - 49

Figur och tabellförteckning

Figur 1	Framsida
Figur 2	12
Figur 3	20
Figur 4	23
Figur 5	32-39

Sammanfattning

Uppsatsen inleds med att studera efterkrigstiden och dess högkonjunktur, kraften bakom många av de övergivna platser vi ser i vår stad idag. Därefter granskas begreppet plats, dess betydelse för individen och hur den egna individens erfarenheter påverkar upplevelsen av den. Det handlar om hur vi kan skapa egna platser och genom att återerövra staden ge den mening och innehåll igen. Den sociala samvaron tas även upp som en viktig komponent för att skapa en känsla av verklighet.

Vidare studeras det övergivna rummets historiska värde då det förflutna har en förmåga att förhöja upplevelsen av en plats. Hur förfallet beror starkt av ekonomin och hur vi har vant oss så vid förändringen att vi accepterat kapitalismen som drivkraften till förfall undersöks även.

Näst berörs den roll planeraren spelar för de övergivna platserna i staden. Det som gör staden till en spännande plats är de otaliga möten och konflikter den ger upphov till. Detta blir således planerarens svåra jobb att tackla. Planeringsprocessen innebär att skapa gränser, den moderna staden är konfliktradd och skapar gränser med avstånd. Planeraren önskar initiativ och kreativitet till det platser han skapar, dock är detta något som lätt försvinner när ramarna går från lösa till strikta. Planering innebär även att göra vackert, frågan är dock ur vems perspektiv.

Vidare studeras de olika sätt att uppleva det övergivna rummet på där upplevelsen är i fokus.

Det första som tas upp är *urban exploring* som går ut på att söka upp, utforska och verkligen uppleva det övergivna rummet. Vidare förklaras en djupare betydelse av *urban exploring* för individen själv. Därefter följer en studie av situationisterna, en konstnärlig idérelse skapad under 60-talet. De kritiserade det västerländska spektakelsamhället och strävade efter ett nytt där fantasin fick styra. De upplevde den urban miljön genom ett systematiskt strövande.

Situationisterna leder vidare till det ursprungligen italienska arkitektkollektivet Stalker som utövar en kritisk form av gång, *transurbance*. Genom denna kartlägger det områden staden valt att blunda för. Stalker anser att detta är rum som ej får fyllas med föremål utan med betydelse. Detta leder i sin tur mig vidare till den delen av arbetet där jag själv utforskar det övergivna rummet. Detta gör jag genom att följa de manifest Stalker har skrivit och resultat redovisas i form av fotografier och anteckningar.

Slutligen förs en diskussion kring de material som har behandlat under arbetets gång.

Abstract

The Essay starts with studying the time after the Second World War and its boom, the force behind many of the abandoned locations we see in our city today. Thereafter the idea of place is looked into, its importance for the individual and how the own individual experience affects the experience of place. It is about how we can create own places and through that recapture the city and give it meaning and contents again. The social aspects are being discussed as an important component of creating a feeling of reality.

Further studies the abandoned rooms historical values since the past have an ability to raise the experience of a place. How decayed depends highly of economy and how we have gotten so used to changes that we accept capitalism as a driving force to decay is also being discussed.

Thereafter the planers roll for the abandoned places in the city is being raised. What make the city an exciting place are all the countless meetings and conflicts it creates. That is also what makes the planers work so difficult. The planning process is about creating boundaries; the modern city is afraid of conflicts and creates boundaries with distance. The planner wishes for initiative and creativity to the places he create, however that easily disappear when the loose boundaries get tighten up. Planning is about creating beautiful places; the question is from whose point of view.

Further different ways of exploring the abandoned room with focus on the experience is being studied. The first one is *urban exploring*, which is about seeking, exploring and really experience the abandoned room. The meaning for the individual with doing this is also being highlighted.

Thereafter is a study of the *Situationists*, an artistic movement created during the 60s. It criticized the western spectacle-society and strived towards a new one where the fantasy ruled. They experienced the urban environment with a systematically stray. Inspired of the Situationists were the, originally Italian, Stalker-collective that practices a critical form of walking, *transurbance*. They see the places the city has chosen not to. Stalker believes that this is room that should not be filled with objects but with meaning. That leads me to my own exploration of the abandoned room. I do this by following the manifest of Stalker; my result is pictures and notes. Finally a discussion about the work material that has been processed is being held.

Keywords: wasteland, abandoned buildings, empty lots, urban exploring, situationists, stalker-collective, historical values, capitalism, urbanisation, place, boundaries, conflict, initiative, creativity, exploration

Inledning

Vi lever i en tid med en utveckling i högt tempo och en stor del av mänskligheten gör detta i en urban stadsmiljö. Detta är en miljö som över hela vår jord sakta men har säkert börjat att se likartad ut. Det uppstår egentligen inga nya städer längre, de som redan existerar förtätas. Fler och mer ska få plats på en mindre yta. Här finns inte rum för det förflutna.

Samtidigt uppmärksammas nu, mer än tidigare, övergivna platser. De kan handla om hotell, fabriker eller korvkiosker. Det kan vid första anblick verka tomma. Men det är inte sant, de är fyllda av historien, fyllda av sin historia.

Hotellet må sakna såväl gäster som frukost buffé. Men sängar och blanka bord vittnar om vad som en gång varit. Fabrikens maskiner har sedan länge tystnat, men arbetskläder i slitstarkt bomull och stämpelklockan på väggen påminner om hårt arbete.

Sedan länge lämnade åt sitt öde saknar de en självklar plats. De bryter mot den mentala bild av stad som vi bär med oss. Vi vet inte hur de ska läsas.

De är tömda på mänsklig aktivitet och därför utan mening?

Det är genom våra ögon en plats upplevs, den dagen då vi slutar se. Slutar platsen existera? Vem tar vid? Naturen. Sakta men säkert. I skarven på tapeten har mossor börjat växa, stenbeläggningen blir en äng och i köket bor en räv. Kan vi verkligen påstå att den är övergiven då.

I det kollektiva minnet tillåts platsen inte längre. Stadsplanerare som ritar upp hur vi ska röra oss i staden ser dem som hinder. Barriärer. Platser att planera bort. Dra gränser kring.

Men det finns de som tänjer på dessa gränser. Tar makten över stadsrummet. Tar plats men utan att lämna spår. För dem handlar det om den genuina upplevelsen av platsen.

De ger platsen dess existens tillbaka.

I detta arbete utforskar jag betydelsen av övergivna platser för staden. Med betydelse menas hur de påverkar oss som människor i form av upplevelsen av dem. Staden innebär i det här fallet främst de människor den bebos av men även i viss mån den arkitektur den rymmer. De övergivna inte tömt på liv utan något som inte längre existerar på vår mentala karta över en stad.

De övergivna fungerar i det här arbetet som ett redskap för mig att utforska hur en plats kan fyllas med betydelse, hur ett "tomrum" kan fyllas med mening. Samtidigt är denna uppsats lika mycket en studie av stadens utveckling, speglar extra tydligt i dess glömda, övergivna, delar.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är en ökad förståelse för vilken betydelse övergivna platser har för staden och i synnerhet dess invånare. Genom att sprida kunskap kring ämnet är förhoppningen ett nytt synsätt på dessa platser.

Hur skapar vi en plats?

Hur kan övergivna platser uppstå i vår annars så planerade stad?

Vad har de för betydelse för staden och mig som stadsinvånare?

När slutar en plats att vara övergiven?

Hur ser de som ritar upp stadens gränser på övergivna platser?

Vem tänjer på gränsen till det offentliga rummet?

Varför gör de det?

Vad är upplevelsen av de övergivna?

Metod

För en ökad förståelse för övergivna platser studeras först begreppet plats och vad det innebär att ta plats. Arbetet börjar således med litteraturstudier av böcker som behandlar ämnen kring att skapa en plats. Litteraturstudierna fortsätter därefter vidare kort kring Sveriges historia sedan andra världskriget för ökad insikt i hur de övergivna platser vi ser i vår stad idag har uppkommit. Ytterligare litteraturstudier sker därefter kring planerarens roll i staden, den som ritar upp gränser för hur vi bör röra oss. Begreppet stad studeras även i samband med detta för en insikt i den struktur som egentligen inte har plats för de övergivna. Norra Sorgenfri i Malmö, fungerar som studieområde för det fortsatta arbetet. Valet av just detta område beror på det faktum att det ligger i en central del av Malmö och trots detta innehåller övergivna tomter. Dessutom är Norra Sorgenfri Malmös största omvandlingsområde och ett förnyelseområde högt prioriterat av Malmö stad. Planprogrammet studeras för att skapa en förståelse för hur denna typ av platser exploateras.

I kontrast till planerarens roll studeras vidare de personer som tänjer på stadsrummets gränser. Här fokuseras i första hand inte på konflikten mellan planerare och denna grupp utan snarare på själva upplevelsen av de övergivna platserna. En egen vandring enligt Stalkers manifest kommer slutligen göras. Denna kommer ske över mitt studieområde, Norra Sorgenfri. Till min hjälp kommer jag ha min kamera och mitt anteckningsblock. Förhoppningarna är att sedan lättare kunna tolka innebörden av Stalkers manifest. Slutligen kommer analyser och egen diskussion kring ämnet jag behandlat att redovisas.

Avgränsningar

Inom avgränsningarna frångår jag mitt ursprungliga program. Där valde jag att avgränsa mig till studerandet av övergivna platser som konfliktutlösare mellan planeraren och den som tänjer på de gränser i stadsrummet denne ritar upp. Jag har istället valt att avgränsa arbetet till själva upplevelsen av det övergivna. Planerarens roll tas fortfarande upp, dock ligger tyngden inte på den eventuella konflikt som kan uppstå mellan olika intressenter som kan uppstå. Tyngden och avgränsningen ligger istället på betydelsen och upplevelsen av de övergivna rummen i staden.

Begrepp

Stad: En stad består vanligtvis av en tät bebyggelse- och befolkningshopning. Med begreppet stad avses dock i den här uppsatsen den innebörd vi lägger i uttrycket stad, vilket måste skiljas från såväl ordet "stad" som de geografiska orter som betecknas som städer. Det sätt jag i det här arbetet vill definiera staden som är främst en täthet både i markutnyttjande, mänskliga verksamheter och idéer men framförallt i form av en koncentration av människor. Alla de mönster som mänskliga verksamhet ger upphov till på platser där många människor lever tätt tillsammans skapar enligt mitt förhållningssätt en stad.

Planerare: Begreppet planerare innebär i denna uppsats ett samlingsnamn för de yrkesformer som gör upp planer och anvisningar för hur områden i en stad skall utformas, såsom fysisk planerare, stadsplanerare, arkitekter, landskapsarkitekter och planeringsarkitekter. Deras roll vill jag definiera som planering av den fysiska miljön i form av utformning av bebyggelse och bebyggelsestruktur, grönstruktur, och infrastruktur, där allt från helheten till de enskilda byggnaderna tags i åtanke.

Fragment av Sveriges historia

Hur det kommer sig att vackra industribyggnader gapar tomma och hela bostadsområden står övergivna i dagens Sverige.

Masskonsumtion

Andra världskriget tog slut och tillväxten i Sverige tog fart.

1955 blev konkurrensen i princip fri inom handelsindustrin i Sverige. Över hela landet bredde nya företag ut sig. Masskonsumtion, trender och prylhysteri var ett signum för tiden.

50-talet präglades av högre hushållsinkomster, unga köpstarka medborgare, babyboom och för första gången en fritid för människor. Man köpte bil och med den kom en ny form av frihet. Det fanns dessvärre inget att applicera den nya friheten på. Tidigare införda nöjesförbud, reglerade priser inom nöjesbranschen och kapitalbrist hade lett till ett i princip obefintligt utbud av nöjen. 1955 års avregleringar gjorde att hela nöjesindustrin exploderade i biografier, restauranger och hotell. I Sverige sneglades det givetvis på USA där en ny form av bebyggelse uppkommit. Mellan tätorterna hade tack vare bilismen nya fritids- och handels zoner växt fram. De nya byggnaderna utmed vägen följde inga av funktionalismens stilideal. Dessa gjorde allt för att synas.¹

Industriboom

De första två decennierna efter kriget blomstrade Sveriges industrier. Trots att den svenska ekonomin befann sig på sin topp hotade ny konkurrens i slutet av 1950-talet ständigt runt hörnet. Sverige var en tickande bomb. Ett skenande tåg. Farten för hög. Igenom tågets fönster smälte allt samman till en otydlig massa.

Ny teknik och nya aktörer på marknaden medförde en flödande kapitalmarknad och ny konkurrens. Där stod traditionella Svenska företag oförberedda.

De nya materialen plast, plåt och bensin fullkomligt översvämde västvärlden. Tacksamt togs dessa billiga produkter emot i den nya masskonsumtionens tid.

Produktionen ägde rum längs Japans och Europas kuster, Sveriges företag klarade i början av 1960-talet inte längre stå emot.

Sjunkande malmpriser, omoderna fabriker och otillräckliga transportmöjligheter ledde till att många traditionella svenska stål och malmindustrier till slut utkonkurrerades. Samma sorgliga öde gick många andra av Sveriges industrier också till möte vid den här tidpunkten.¹

Bostadskris

Efter andra världskrigets slut skulle ett välplanerat folkhem byggas upp i Sverige. Statens roll var att stabilisera ekonomin, garantera sysselsättning och kontrollera bostadssektorn. 1942 infördes en hyresreglering som innebar att hyrorna i landets flerfamiljshus frystes. Bostadsbristen blev ett faktum då bostadsproduktionen mattades av, övriga priser på bostadsmarkanden steg och ingen ville lämna de billigare lägenheterna. Som bot bestämde sig Sveriges politiker under 1950- talet för att enda lösningen var att bygga bort problemen. Och som det byggdes sen, dock utan resultat. Det var en ond cirkel som var omöjlig att bryta. Det byggdes nytt, ingen ville lämna sina billiga lägenheter och bostadsbristen ökade ytterligare. 1964 introducerades det "industriella byggandet". Det skulle gå snabbt, vara billigt och kräva minsta möjliga mängd arbetskraft. Bygga storskaligt var lösningen.

När bostadsmarknaden i princip släpptes fri under 1967 nådde byggindustrialiseringen sin höjdpunkt. Men, någonting höll på att förändras. De lägenheter som ena året byggdes var nästa år svåra att hyra ut. 1969 släpptes marknaden för småhus och bostadsrätter fri och utbud och efterfrågan styrde plötsligt bostadsmarkanden. På grund av den höga marginals-katten var det billigare för en familj att bo i egen villa än i en av miljonprogrammets lägenheter i Rosengård, Tensta eller Hammarkullen. 1970-talets industrikris gjorde att befolkningen minskade. Lägenheter lämnades tomma, snart stod hela hus utan hyresgäster vilket i sin tur ledde till att hela bostadsområden övergavs.¹

Figur 2. En gång ett blomstrande företag.

Att skapa en plats Och återerövra staden

Den grundläggande innebörden av betydelsen av ordet plats är någon form av mänsklig aktivitet. Något människor gör istället för att passivt förhålla sig till och något ständigt pågående. Det är individens personligt upplevda verklighet. Ett samspel mellan individ och kontext där individen talar till kontexten och kontexten till individen.ⁱⁱ

Platslöshetens tid

Då, en gång i tiden, levde människan på gränsen. Gränsen mellan land och hav. Den trygga fasta jorden på ena sidan och djupet och mysteriet på den andra. Gränsen är en plats för spänning, omvandling, upptäckt, kreativitet och misär. De är på gränsen av forskning, litteratur, målning, politik och filosofi de mest kreativa idéerna föds. På gränsen till sinnessjukdom. Motsatsen är det mittersta, det trygga, tråkiga och ordinära. Det övergivna ingenmanslandet är en gräns. En inbjudan till återuppståndelse och nya möjligheter.ⁱⁱⁱ

Vi lever i en tid där gränser allt mer suddas ut och tappas betydelse. Då, fanns det platser, territorier. Nu råder enligt sociologen Zygmunt Bauman platslöshetens tid, där andra dimensioner än rummet formar och organiserar våra liv. Internet löser upp tid och rum. Överbygger fysiska avstånd och gränser.^{iv}

Socialpsykologen Johan Asplund menar att en plats är en fysisk lokal som har viss permanens, dvs. är tillgänglig under ett längre tidsperspektiv. Det är något att få möjlighet att lära känna och något som ger respons. Platsen tar notis om dig beroende av dess betydelseinnehåll, dvs. de kunskaper, känslor och upplevelser som vi förknippar med den. Dessa behöver inte vara direkt knutna till platsen, det krävs dock att de funnits till i vårt medvetande under en längre period för att vår individuella platsmedvetenhet skall kunna bidra till uppbyggandet av ett kollektivt betydelseinnehåll. Platslöshet är således enligt Asplund att inte kunna lär känna sin miljö i djupare bemärkelse.^v

"Att skada en äkta plats är att skada den som bebor plasten. Den äkta platsen är en delad plats. Den djupa platskänslan är social. Att gå till en äkta plats är att komma ur sin egen vrå. På egen hand kan jag inte få miljön att tala. När miljön talar, så talar den med kollektiv stämma."^{vi}

Psykoanalytikern Alfred Lorenzer anser att bristen på ett gemensamt *"emotionellt lika lydande symbolsystem får konsekvenser på olika nivåer, varje individ blir främling i sin egen värld utan varken social, rumslig eller kulturell identifikation."*^{vii}

Återerövra platsen

Förståelse för omvärlden uppstår när en iakttagelse görs som sedan kan jämföras och tillskrivas mening för att sist på så vis sättas in i en förståelse struktur.

Individen strävar ständigt efter kunskap och kompetens. Det finns en mening med att utforska de miljöer vi omges av. Vidga våra vyer, utvidga den värld vi uppfattar och kan handskas med.^{viii}

Samhällsvetaren Roger Barker anser att beteende och miljö är samtidigt och likartat formade.

Miljön har en viss typ av potentiella användningsmöjligheter och människan en viss tids och situationsbunden förmåga att utnyttja dessa. Miljön kan således innehålla outnyttjade användningssätt samtidigt som det mänskliga beteendet kan begränsas av bristen på speciella användningsmöjligheter. Gruppen eller individen anpassar sig då antingen till miljön eller förändrar den så att den passar beteendet.^{ix}

Enligt den brittiska antropologen Mary Douglas har vi möjlighet att själv skapa våra platser, våra hem. En plats blir ett hem när platsen tar plats. Ett hem innebär kontroll över ett territorium, rytmer och tider. Skapandet av ett hem är skapandet av en mikrokultur.

Hemmet har en osynlig gräns, känslan av att lämna och återvända till något.

Rum och gränser förutsätter rörelse. När vi talar om rum gör vi ofta detta som något att stiga in i, röra sig igenom för att sedan lämna. I själva verket är det rörelsen som organiserar rummet och hur de uppfattas.^x

Den byggda miljön i en stad är full av platser som enligt lag antingen är privata eller offentliga. Vetskapen om detta påverkar hur vi betraktar och använder dem.

Det offentliga rummet har som syfte att vara tillgängligt för alla stadens invånare vid alla tidpunkter. Det uppfattas dock mer eller mindre offentligt beroende på hur det används.

Den moderna stadsplaneringen har medfört att staden delats upp i olika funktioner, boende, arbete, rekreation och konsumtion. Detta i sin tur har lett till en geografisk likväl som rumslig separering. Att ta övergivna platser i besiktning är att återerövra staden och ge den mening och innehåll igen.^{xi}

Identitet

Den franske filosofen Michel de Certeau menar att oavsett om vi är arkitekten, gångaren, pensionären eller högstadieeleven, är vi alla som lever i en stad stadsmänniskor. Det som skiljer oss åt är våra livsöden.^{xii} En storstad är fylld av människor med olika bakgrund. Minnen av upplevelser som bärs upp av kroppar av kött och blod. Identiteter.

I begreppet identitet finns en tidsdimension inbyggd där vi identifierar platser som de samma trots omfattande förändringar. Det rör sig om egenskaper som förblir likartade genom en pågående förändringsprocess.^{xiii}

Trots förslitning, utbyte av delar, rost och förfall är det samma plats.

Det finns dock en kritisk gräns när platsen upphör vara vad den en gång varit, och om den korsas berör det tingets väsen.

Identitet kan innebära en gruppss kollektiva medvetenhet om den egna gruppen och samtidigt alla andra grupperns uppfattning om en viss grupp.^{xiv}

Psykoanalytikern Erik H Erikson anser att det är inom ramen för bebyggelsestruktur som individen utvecklar sin identitet och lever sitt liv. Arkitekturen påverkar därför oss som människor på både kulturell och individuell nivå.^{xv}

Hur vi rörde oss genom staden och använder den idag går inte att särskilja från hur vi rörde och använde andra städer i går.^{xvi}

Därför är det våra perspektiv på nuet och de handlingar vi utför som gör staden till något annat än enbart en fysiskt överblickbar plats.

Människor i en stad rör sig över samma fysiska platser men mentalt är de helt olika.^{xvii}

Social samvaro

Staden kan ses ifrån två aspekter. Först det planerade, det som är lokaliserat och placerat i staden. Sedan det rörliga och tillfälliga, det som skapas när människor använder platsen, allt det som ingen fysisk planerare kan rita in utan enbart hoppas på och det som gör staden levande och föränderlig.

Dessa två skulle kunna sammanfattas under "stadslandskap", ett fysiskt rum som formas av relationen mellan platsen och de människor som använder den, men också människor emellan. En plats blir intressant när det uppstår en spänning mellan det fysiska som finns på den och det som enbart existerar i huvudet på dess brukare. När arkitekturen påverkas av minnen och när stadsplaneringen påverkas av handlingar.^{xviii}

Staden är ett landskap som ständigt genomgår en förändring. Vår hjärna skriver ideligen mentala kartor av den. Platser, de individer vi möter där, såväl som egna erfarenheter och föreställningar blir av betydelse. Ett normbrott i gatulivet

upplevs som något som hotar den ordningen. Vi vet inte hur vi ska förhålla oss och hur vi ska uppföra oss. De oskrivna reglerna slutar gälla.

Vi har ingen erfarenhet som kan hjälpa oss på traven och vi får skapa våra egna.
^{xix}

Det är dock först genom den sociala samvaron som känslan av en verklighet uppkommer.

Filosofen Hanna Arendt menar att blott åsynen av en annan individ ger en känsla av insikt om vissa grundläggande egenskaper. Något som upplevs av oss själva, upplevs också av andra.

Andras ögon som kan se vad vi gör, andras öron som hör att vi gör det.

Genom dessa försäkrar vi oss om både världens som vår egen realitet.^{xx}

I en storstad med dess anonymitet kan det därför vara svårt att utveckla sin egen identitet. Sociologen Anthony Giddens påpekar att identitet är en jag - medveten reflexiv process. Man skriver sin egen historia och formar sin egen identitet. Den skapas i samklang med eller i kontrast till dess institutioner.^{xxi}

Miljön har stor betydelse för hur vi beter oss och alla påverkar vi vår miljö med vårt beteende.

Vår omvärld kan därför beskrivas som alla de ting vi påverkar på något sätt.^{xxii}

En kamp om det offentliga rummet pågår ständigt. Innerstäder förtätas och förskönas och det är

ekonomin som styr. Vuxna och myndigheter vill ha möjlighet att kontrollera vad ungdomar, som i större utsträckning är hänvisade till det offentliga rummet för sina aktiviteter, gör och var de vistas. Det handlar om makt och kontroll.

Ungdomar i sin tur vill göra den offentliga miljön till frizoner både fysiskt som socialt, frizoner där andra regler och normer gäller. De strävar efter egna territorier där drivkraften är en förmåga och vilja att kontrollera.^{xxiii}

Ungdomar befinner sig i ett stadium av förändring precis som de övergivna platserna.^{xxiv}

De övergivna rummet Och dess historiska värde

Allt förändras och förfall och tillväxt pågår sida vid sida.

Vi ser det först när förfallet blir större än tillväxten. När vissa ser de övergivna platserna som en nödvändighet för förändring ser andra det som en nödvändighet för utveckling.

En stad är aldrig komplett utan ständigt i förändring. ^{xxv}

De senaste 150 åren har Sverige genomgått snabba materiella omgestaltningar av landskap och bebyggelse i form av enskifte och laga skiftet, agrarrevolution, industrialismens kulturrevolution, teknifiering och rationalisering av jordbruk.

Enligt Finn Werne, författaren av *Den osynliga arkitekturen* har detta lett till att vi möjligtvis förlorat eller djupt stört utvecklandet av djupare emotionella och kontextuella relationer till miljön. Snabba förändringar har medfört att känslan av att höra hemma på en plats suddats ut. ^{xxvi}

Den japanske arkitekten och metaboliten Fumihiko Maki menar att närvaron av en historisk kontinuitet är ett viktigt sammanhållande element, en sammankoppling som håller samman staden som en helhet. *"Linkage is simply the glue of the city. It is the act by which we unite all the layers of activity and resulting physical form in the city"* ^{xxvii}

Maki anser att vi är beroende av att förstå hur människor har levat.

Arthur Brittan menar att människan skapar sig själv. Att han skapar sina egna sociala objekt och är därav ingen passiv åskådare, han är på grund av sin sociala natur tvingad in i en interaktiv samverkan med sin omvärld. ^{xxviii}

Känslan av det förflutna

Olika arkitekturteorier har länge försökt förstå och förklara det redan byggda.

I äldre arkitekturteorier betraktas bebyggelsen, byggnaden eller rummet i de flesta fall som något permanent, statiskt. Teorierna har fungerat som ett verktyg för att hjälpa tolkningen av enskilda byggnader. Under slutet av 1700-talet och under 1800-talet behandlades i huvudsak avantgardets problem, dvs. de sökande, förnyande, konstnärligt arbetande arkitekternas verksamhet och de spår de lämnat efter sig i platser, byggnader och rum. Detta gav en ökad förståelse historiskt såväl som teoretiskt, dock ej någon vägledning i förståelsen av det dagliga nötrandet och den egna situationen. Under de senaste decennierna har en förändring skett och arkitekturteoretiker och sociologer har på ett medvetet sätt börjat ta hänsyn till förändringsprocessen. ^{xxix}

I dagens samhälle är vi besatta av ungdomen och vi väljer att blunda för förfallet.

Samtidigt har förfallet en romantisk aura kring sig. Vi ser skönheten i det dekadenta.

Bortom, bakom detta finns den bistra ekonomiska sanningen. Förfall och tillväxt beror helt på investeringars vara eller icke varande. Ojämn utveckling är kapitalismens kännetecken. Det är så utvecklingen fortgår och den tål inte att saktas ned. Det är en cykel där de platser som saknar nya investeringar någon gång i framtiden blir perfekta för just dessa och då åter blomstrar upp.^{xxx}

Varje del av vårt liv har minnen, minnen som ständigt reproduceras. Staden är en mental organism vars tidigare existens är åtkomlig i varierad utsträckning, vars tidigare stadier, mer eller mindre transparent och otydligt, i olika grad är tillgänglig för resan i minnet.

Känslan av det förflutna förhöjer upplevelsen av en plats. I en värld som ständigt förändras är det en känsla av trygghet och tradition.^{xxxi}

Staden består av lager och åter lager av historia. Ekonomiska, politiska och sociala verkligheter återspeglar sig själva och en annan tid. Det som en gång gått förlorat kan dock aldrig återskapas.

Ruinen kan berätta om vad som en gång varit men är också historia isolerad och tagen ur sitt sammanhang.

Ruinen är natur och arkitektur i samspel där gränsen mellan utsida och insida lösts upp. Den fungerar som ett tydligt bevis på att inget är beständigt och enbart fungerar som ett minne av historien under lånad tid.^{xxxii}

En värld i förändring

Kulturella värden är de som strukturerar upp vårt dagliga liv och fyller det med innebörd.

De fungerar också som osynliga gränser i den sociala strukturen och det är inte statiska utan förändras i takt med att vår omvärld gör det. De kulturella värdena hjälper till att forma tankar om vad som bör finnas och vad som verkligen existerar.

De värden som kommer i första hand handlar om de mänskliga behoven för överlevnad, mat, skydd, säkerhet, tillhörighet, självförtroende och självförverkligande.

Först när dessa behov är fyllda kan värden som natur, nyfikenhet, kreativitet, estetik och intellekt tas i åtanke. Det är mot våra basala behov som människa våra handlingar riktas.

De underliggande värdena i vårt samhälle drar oss åt ett ständigt strävande efter självständighet, individualism, självförverkligande och konsumtion, värden som kan användas för att påverka vår omgivning på ett negativt sätt. Kulturella värden används i dagens samhälle för att få skall kunna dominera många och på så vis styra strukturen och stadsutvecklingen så att övergivna platser, hål i stadskärnan, bildas. ^{xxxiii}

Vi accepterar snällt kapitalismen som en drivkraft till förändring i vårt samhälle och på stadens landskap. Det är dock ingen långsiktig investering. Pengar finns, bygger upp, tar slut och river ner. Allra tydligast blir denna förändring på gamla industriområden, platser som minner om dåtida storhetstider. De visar på pengaflöde och utebliven vinst.

Nedlagda fabriker är det ultimata tecknet på förfall, en gång gigantiska maskiner i symbios med människan och nu beviset på krossade drömmar.³³

Vi kan således konstatera att vi bygger inte för förändring och vi bygger inte längre för hållbarhet. Att låta förfalla och bygga nytt lönar sig mer än att ta vara på det som finns.

Denna ständiga förändring tas för given och få vet varför den sker.

Varje generation förkastar det förflutna och räknar kallt med att själva bli avvisade av kommande.³³

Figur 3. Ett tidigare köpcentrum.

Att rita upp stadsrummets gränser

Hur en övergiven plats ses ur planerarens synvinkel

Historia är en planeringsfaktor i formandet av en framtida stad. Det allmänna utrymmet i staden bevarar en stads identitet. Planerarens svåra roll är att hitta en stomme som uttrycker respekt för olikheter.^{xxxiv}

”Och den som blir herre över en stad, vilken är van att leva i frihet, och inte förstör den, kan vänta sig att bli förstörd av den, ty ett uppror kan alltid uppstå i namn av friheten och de gamla lagarna, vilka aldrig glöms - varken med tiden eller på grund av välgärningar. Vad man än gör och vilka mått och steg man än vidtar – om man inte splittrar eller skingrar invånarna glömmar de aldrig friheten och de gamla lagarna...”^{xxxv}

Möten

Staden är en plats för både triumf och motstånd, kapital och förstörelse. En intellektuell plattform för social rättvisa och demokrati, hopp och förfall, ständigt på gränsen till kaos.^{xxxvi} S Moholy-Nagy har i boken *The Matrix of Man* beskrivit staden som symbol i tid och rum; en symbol för stadens egen historia och för dess plats på jorden. Där staden fungerar som en sammanhållande gemensam referensram utöver de sociala grupperingarna och ingår i en mycket stor grupps symbolsystem.^{xxxvii}

Dess arkitektur tillfredställer våra behov, behovet av säkerhet och trygghet, behovet av att höra till en grupp, behovet av att vara omtyckt och uppskattad, behovet av att förverkliga sig själv och det kunskapsmässiga och estetiska behovet.^{xxxviii} Finn Werne, författare av *Den osynliga arkitekturen* menar att för arkitekten finns inga genvägar förbi det kulturella sammanhanget, inga eviga och för alla kulturer giltiga former och stämningsskapande arkitekturelement. Tingen och tingen själva genomgår ständig förändring, starkt påverkade av deras omgivning. Förändringen går att finna i sammanhanget, i kontexten och i den förändrade relationen mellan människorna och tingen som sker när historien knyter sig till materian.^{xxxix} Författaren av *Stadens illusioner*, Dag Osterberg påpekar att städerna inte är organiska helheter. Att de därför inte kan vissna eller växa. Enbart avta eller öka, förtunnas eller förtätas.^{xl}

Stadsplaneringen idag är en teknisk byråkratisk verksamhet av stor exakthet. Sveriges städer är som maskiner, effektiva. Maskiner med välsmörjt inre utan tekniska fel, men bland dess kugghjul och kretskort finns ingen plats för människan. I de traditionella delarna av en stad är det svårt att finna platser och i de sönderkörda delarna svårt att få plats.^{xli} Med stadsbyggande formas medvetet människors liv. Det handlar om att förutse, förebygga, lösa och ordna den fysiska miljön likväl som den sociala.

Planeraren binder samman och vill skapa ett stadsliv där invånarna visar varandra respekt. Enligt planerarna själva är målet att planera efter mänskliga värden och människors värderingar. Problem uppstår när alla ska få plats i planerandet, för många, för olika, för motstridiga.^{xlii}

Dag Osterberg beskriver städer som resultatet av arbete som utförs under konflikt, där ingenting blev som det var tänkt på grund av de fel och brister som uppstått för att någon satt emot sig det hela.^{xliii}

Detta leder till att arkitektarbetet innebär motsatta och i vissa fall varandra uteslutande ambitioner. Det blir en balansgång mellan att å ena sidan skapa något unikt, spännande, ifrågasättande och å andra tryggt och välbekant.^{xliv}

När det egentligen är motsättningar i staden som gör den spännande, tryggt och dramatiskt, lugnt och rörigt. Enligt författarna av *Åtta postulat*, Karl-Olov Arnstberg och Inger Bergström, leder planering med behovsbegreppet som grundtanke till en likriktad stad. Behoven kommer i första hand och platsen med dess vilja och historia i andra.

Staden delas upp i dess olika funktioner och det skapas en ensidig bild av den moderna staden. Här finns inget intresse för det unika. Städernas gamla centrumkärnor rivs ned och i dess plats växer moderna byggnader upp. Modernismen lider av kronisk minnesförlust på sin väg mot en värld där alla städer ser likadana ut.^{xlv}

Och stadens övergivna platser blir då en naturlig plattform för möte mellan politik, design, historia och ekonomi.^{xlvi}

Norra Sorgenfri

Norra Sorgenfri i Malmö är för tillfället Malmö stads största omvandlingsområde. Det 40 hektar stora området som tjänat ut sin funktion som det industriområde det varit sedan 1800- talet står nu med många övergivna tomter.^{xlvi} Planerna för denna del av Malmö är storslagna. Genom omvandling och förtätning ska Norra Sorgenfri utvecklas till en del av innerstaden med mångfald, småskalighet och variation som ledord.

QuickTime och en
TIFF (LZW)-dekomprimerare
krävs för att kunna se bilden.

Figur 4. En central och större offentlig plats skapas över Industrigatan. Det befintliga tegelhuset renoveras och ges en attraktiv verksamhet som kan bidra till livet på platsen.

I planprogrammet konstateras att den gamla industrikaraktären gör att området kan få en unik karaktär.^{xlvi} Byggnadsantikvariat Eva Dalman tror att det kommer ta tio till trettio år innan hela Norra Sorgenfri står klart i sin nya skepnad.^{xlvi}

Gränser, avstånd och konflikter

Gränser har inom stadsplanering fått en negativ klang. De avskiljer, sätter stopp och stänger ute.ⁱ

En planeringsprocess innebär att gränser skapas, mellan det vilda och det ordnade, mellan natur och kultur. Samtidigt vill vi kunna röra oss fritt i vår stad och ha obegränsat tillträde till stadens rum.ⁱⁱ Lars Ahlin anser att i samma stund som materia formas till byggnader, gator och andra föremål tvingar de våra kroppar att röra sig på ett visst sätt och våra hjärnor att tänka i vissa banor.^{lii} Men utan gränser är det svårt att veta hur man ska röra sig, svårt att bestämma var man ska röra sig. Enligt författaren till *Landscape studies at the city edge* har dagens planerare svårt att acceptera platser med lösa former och oklar funktion.^{liii}

Dagens stadsbild är ett fragmenterat samhälle utan helhet som blivit uppryckt ur sitt sammanhang utan koppling till staden. Den moderna staden är konflikträdd. Den moderna staden vet bara hur man gör för att undvika konflikten genom avstånd som ser till att inga naturliga plaster uppstår.

Den vet inte att se konflikten som en tillgång. Konflikter som i det här fallet innebär möte och konkurrens mellan olika karaktärer.

Avstånd kan således i lika hög grad fungera på som en gräns. Därför ser enligt Arnstberg och Bergström planeraren ödetomten som ett hinder. För enligt denne är att befinna sig på avstånd också att befinna sig utanför.^{liv}

Exakt detta är fallet med Norra Sorgenfri, som i dagsläget enligt planprogrammet anses vara en barriär och ett hinder för kopplingen mellan innerstaden och naturområden i stadens utkanter.^{lv}

Arnstberg och Bergström anser att vi bör låta staden få innehålla variation och komplexitet. För trots att trygghet och säkerhet är en av de viktigaste punkterna inom dagens planering är det konfliktpunkterna vi söker oss till av den enkla anledningen att vi vill undvika tristess och utvecklas som människor.^{lvi}

I Norra Sorgenfris planprogram tas möjligheten att skapa intressanta och nyskapande kulturevenemang på de obebyggda fastigheterna upp, öppna ytor som kan användas för utomhusarrangemang av tillfällig eller mer långsiktig karaktär. Ett gränsland utan begränsningar att nyttja genom att exempelvis låta de gamla industrilokalerna användas vid bildkonstprojekt och kulturaktiviteter.^{lvii}

En grupp tjänstemän från kommunens stadsbyggnadskontor och fastighetskontor skriver i det visionsprogram de tagit fram över området att det ska bli en brokig miljö. Här konstaterar de även att allt inte måste planeras i detalj. De har till exempel inget emot skateboardramper och annat som byggs spontant på rivningstomterna.^{lviii}

Initiativ och kreativitet

Planeraren är den som har makten att ge liv åt vissa platser och ”döda” andra genom att överge.

Men all makt ligger inte hos planeraren. Tomma fabriksbyggnader och övergivna institutioner kan få nytt liv om de tillåts. Det förfallna innebär en frihet där nya verksamheter kan utvecklas.

Arnstberg och Bergström anser att samhället måste låta staden få utrymme att växa och förädlas.

Stadens olika rum och platser spelar en viktig roll i överförandet av traditioner, vardagsrutiner och erfarenheter. Platsen och stadens invånare har en relation.

Planeraren vill få nya händelser på gamla platser genom att ersätta det värsta förfallet och förändra innehållet. En gammal livsform bytas ut mot en ny och på så vis hoppas att det genuina, äkta skall leva kvar. Att platsen och dess historia skall locka och spåren av kampen för överlevnad lysa igenom.^{lix}

I Norra Sorgenfris planprogram är det dess historia och de som använder området i dag som lyfts fram som identitetsskapande. Historien om ett industriområde med ungdomar och konstnärer som ger platsen liv. I planprogrammet beskrivs Norra Sorgenfri som ett ganska öde område som dock redan i dag har ett rikt varierat liv där under senare år konstnärer och andra kreativa uttryck har växt fram. I planprogrammet ges exempel på attraktioner som uppstått spontant i form av en skateboardramp byggd av ungdomar på en av ödetomterna.

Den typen av initiativ och kreativitet man önskar behålla genom att främja konstnärsateljéer och föreningsverksamheters fortsatta existens.^{lx} En av orsakerna till att den här typen av områden attraherar ungdomar och konstnärer är dock det faktum att det är billigt och möjligheterna till personligt uttryck många. Vad händer då när Norra Sorgenfri blir en del av Malmö innerstad? När området börjar attrahera de som har pengarna? När man förtätar och planerar bort platser för spontana aktiviteter? Om det är invånarna som gör platsen, vad händer när publiken byts ut?

Finns det plats för det unika när ramarna går från lösa till strikta?

Finns risken att områdets ”själ” som de uttrycks i planprogrammet försvinner?
^{lxi}

Att göra Norra Sorgenfri "attraktivt" igen

I Norra Sorgenfris planprogram nämns atmosfär och känsla som nyckelord för att skapa en attraktiv stad.^{lxii} Enligt Arnstberg och Bergström innebär planering att göra plaster attraktiva. Det vackra är något som omedelbart relaterar till våra sinnen i form av färger, former, linjer, rytmer. Förutom ytans direkta budskap handlar det om något inlärt och socialt förankrat. Arnstberg och Bergström menar att det redan existerande måste bejakas om skönhet skall vara ett övergripande mål då de kan växa och ge en karaktärsskapande struktur för staden och fungera som identitetsskapande för dess invånare. Arnstberg och Bergström lämnar även frågan om vem som har rätt att avgöra vad som är vackert i staden öppen.

Är det planeraren och arkitekten som med sin utbildning och kunskap kan tala om varför?

Är det beställaren som tittar på det hela ur en ekonomisk synvinkel?

Är det besökaren som är den som ska bruka och gilla det?^{lxiii}

Att tänja på stadsrummets gränser och uppleva förfallet

De pågår en ständig kamp mellan strategerna och taktikerna.

Strategerna är de politiker och stadsplanerare som stakar ut gränserna för det offentliga rummet och för människors handlingsutrymme.

Taktikerna i sin tur är de som väljer att överträda dessa gränser och på så vis tänja på det offentliga rummet.

Taktikerna fungerar som en motmakt till politikerna och stadsplanerarna och utmanar det urbana rörelsemönstret. De tar kontroll över sin egen existens och de ger sig själva rörelsefrihet.

Genom att göra detta, ta kontrollen över stadsrummet, utför de också mer eller mindre omedvetet en politisk handling. De ger tillbaka platsen dess värde som plats. De säger att här finns något att bevara. Den här platsen är intressant. Den här platsen existerar.^{lxiv}

Det finns olika sätt att uppleva det övergivna rummet i staden på. Jag har här fokuserat på den typen där det är själva upplevelsen av det övergivna som står i centrum.

Urban exploring

Under industrialiseringen byttes gud mot naturvetenskap, teknik och medicin.

Den tekniska utvecklingen, globalisering, urbanisering och sekularisering innebar att människan erbjöds nya och fler möjligheter, samtidigt som nya krav på henne uppkom.

Traditioner blev mindre viktigt och de egna valen allt. Det uppstod en ökad spridning av erfarenheter och sakta gick vi mot en värld med en enda erfarenhet.

Jonas Frykman skriver i boken *Förbjudet farligt frestande* att tidigare hade de sekundära processerna i form av logik, språk och reflektion varit styrande.

Nu tog istället de primära processerna, smak, lukt, känsel, syn och hörsel över för den moderna människan. Individens egna upplevelser blev viktiga i identitetssökandet, att själv vara där, uppleva och känna.^{lxv} Den moderna människan söker en unik upplevelse med autentisk kultur eller historia, utan försköning. Detta är exakt vad urban exploration innebär, att få förstahandserfarenhet och tolkningsföreträde.^{lxvi}

Urban exploring är att söka upp, utforska och verkligen uppleva övergivna platser.

Platser en gång skapade av människan och nu lämnande åt sitt öde.^{lxvii}

Urban exploring har de senaste åren uppmärksamrats främst i media men är dock inget nytt fenomen. Möjligtvis skulle man kunna påstå att denna

fascination för övergivna platser lyser igenom starkare idag än tidigare. Första gången fenomenet nämns i skrift är i en tidningsartikel om byggnadshackers. Där liknas dessa byggnadshackers vid datorhackers. Likt en datahacker utforskar de något i smyg. En hacker tar sig in i en byggnad, undersöker den och lämnar den sedan utan minsta spår. Enligt artikeln finns det tre olika typer av hackers, de som tar sig in i byggnader, de som klättrar utanpå dem och de som rör sig under marken i tunnlar. Artikelns författare försöker utreda orsaken till att hackers överhuvudtaget existerar. Hon drar paralleller till äldre kulturers ritualer där olika former av passager skulle genomkorsas. Hacking skulle då innebära att uppfylla ett psykologiskt behov vi i vår moderna kultur inte längre vet att känna igen.^{lxxviii}

Platser med komplexitet drar folk, i synnerhet människor i förändringsskeden i livet.

Den moderna människan har svårt att acceptera sig själv och genomgår ständig förändring. Som tidigare konstaterats ser hon sig själv genom ögonen på andra. Bilden media visar upp blir den sanna verkligheten och hon skapar sin identitet, sin värld, sig själv utifrån bilden av henne

För ungdomar blir därför gränserna extra viktiga. De krävs i byggandet av identitet och social kompetens. De uppsöker gränser att bevaka, lära känna för att slutligen överträda.^{lxxix}

Ungdomar tillhör många olika typer av sfärer. Det är i dessa fysiska rum som de formar sin identitet och ungdomskulturer skapas och flätas samman.

Dessa har huvudsakligen tre olika syften som de svarar mot någon eller flera av; trygghet och gemenskap, svaret på livet och spänning.^{lxxx}

Vi första anblick kan urban exploring se ut att svara mot det sista. Ett spännings sökande där känslan av att verkligen existera är starkare än någon annan stans. De går dock djupare en så. Det handlar om individens roll i världen och dennes existentiella mening.^{lxxxi}

Urban exploring innebär också gemenskap. Internet sammanför utövare över hela världen och skapar en globaliserad ungdomskultur förkroppsligad på olika platser runt jordklotet.^{lxxxii}

Sherry Turkle, doktor i sociologi och psykologi anser att den som konsumerar internet också är en skapare av det.^{lxxxiii} Internet tänjer på gränserna mellan verklighet och fantasi. Det är samspelet mellan det verkliga och det fiktiva som hjälper oss när vi skapar en bild av vår egen verklighet. Hur en plats beskrivs eller benämns skapar bilden av den. Urban exploring blir därav att resa i tid och rum med en känsla för det som varit. En plats otillgänglig för andra där tiden har stannat, där de förgångna vakuumförpackats.^{lxxxiv}

Vanligtvis är det den regerande klassen som historia blir det nationella minnet. Det blir det goda, trevliga, oproblematiske kulturarvet. De allra populäraste platserna inom urban exploring är istället sådana med stor skillnad på utanför och innanför, hemligt och offentligt. Urban explorers likställer nämligen staden med naturen. Precis som i naturen anser de att Allemansrätten bör gälla. De söker upp platser ingen vill kännas vid. Platser där samhället bestämt att ingen aktivitet ska få förekomma och att de bör suddas ut ur det kollektiva minnet. Samtidigt speglar urban exploring dagens samhälle och vad det finns för fel i det. Det fungerar som en motpart och erbjuder en alternativ världsordning. Upplevelser och erfarenhet ger perspektiv på tillvaron och den egna existensen. Känslan av livet blir mer påtagligt i kontrast till döden. För urban explorers är det känslan av den äkta upplevelsen som ligger i fokus.^{lxxv}

”Take nothing but photos. Leave nothing but footprints.”^{★.☺}

Situationister

Situationisterna var en mindre grupp sociologer, avantgardekonstnärer och intellektuella från vänsterkanten med Guy Debord och Raul Vaneigen i spetsen. Det var en konstnärlig idérörelse skapad i 60-talets Paris som kritiserade det västerländska samhälle de ansåg vara ett spektakelsamhälle.

De kämpade för ett nytt där fantasin istället för män styrde, ”*the revolution of every day*”.

De ville ändra samhällets struktur och införa en ny bild av omvärlden.

Genom att frigöra sig själva från dagens samhälle önskade de ändra maktförhållandena.

Situationisterna såg sig själva som författare som skrev verk att levas av andra.

De strävade efter att skapa en stad byggd på känslor istället för kapitalets makt.

Mellan konst och liv skulle det inte finnas några gränser. Vår värld skulle befinna sig i ständig förvandling där individens erfarenhet och spontana kreativitet styrde.

Målet var att skapa situationer för att störa det som ansågs ”normalt” i staden.

Skapa situationer som ögonblickliga upplevelser av livet och det fantastiska i dess enkelhet.

Slita loss människor från dess invanda sätt att tänka, röra sig och agera.^{lxxvii}

”*A world of pleasure to win, and nothing to lose but boredom*”^{lxxviii}

Målet var också att skapa en förståelse för de omedvetna delarna av hur människan förnimmer staden.^{lxxix}

Till slut skulle spontaniteten ta ut sin seger över logiken och efter det vara ständigt närvarande och situationisterna uppdrag slutfört.

De använde sig av begreppen *detournement* och *derivé*.

Detournement innebar att beslagta och bearbeta andras verk för att således upplösa dess makt och kunna möjliggöra nya former av användning.

Derivé i sin tur var ett alternativt sätt att bebo staden.^{lxxx} *Derivé* var ett sätt att uppleva den nya kreativa urbana miljön i form av ett systematiskt strövande där man upplevde staden som för första gången.⁷⁶

Det var konsten att söka de vardagliga underverken genom ständig rörelse, utan att lämna några spår efter sig förutom i kroppens och sinnenas minne.⁷⁸

Situationisterna såg möjligheter i det glömda, i det förfallna och det icke logiska. De uppmärksammade de byggnader och platser i staden som inte fick plats i samhällets gemensamma minne. De platser samhället valt att glömma. De platser i en stad där inte kapitalet utan medverkan styr.^{lxxxi}

Stalker

Inspirerade av situationisterna bildade en grupp arkitekter från Italien Stalkerkollektivet.^{lxxxii} Till dem anslöt sig även konstnärer och aktivister med basen i Rom.^{lxxxiii} Målet var dock, i jämförelse med situationisterna, inte att skapa en ny värld, utan att uppleva den som redan existerar.

För dem ligger fokus på de kreativa territorier som finns och som lever under ständigt hot att försvinna. Territorier många är rädda för, territorier som inte passar in i bilden av en stad.^{lxxxiv}

Detta är platser de vill få stadens medborgare att öppna upp ögonen inför och på så vis göra staden och dess motsägelsefullhet kännbar. De förespråkar därför något de kallar för "transurbance". En kritisk form av gång som ett sätt att kartlägga en stads periferi. Sedan 1995 har de således till fots utforskat mellanrummen i Europa storstäder.

De anser att ett kroppsligt engagemang är nödvändigt för att möta marginaliserade territorium och dess invånare.⁸²

I texten *Transurbanza* skriver Stalkerkollektivet att de

*"känner ett behov av att bjuda in alla medborgare att delta i en transurban rörelse, att återupptäcka resans dimension och upptäcka stadens inre. När man möter staden till fots blir det en värld med stora icke kartlagda områden, bestående av kaotiska territorier, där en spekulativ utveckling existerar sida vid sida med arkeologiska platser, där högspänningskablar och motorvägar korsar romerska akvedukter, där moderna industriruiner erbjuder ett skydd för en flora och en fauna som aldrig tidigare funnits i staden"*⁸³

Stalker ser på den moderna staden som ögrupper. Täta urbaniserade öar i en sjö av övergivna territorium, ”urbana tomrum”,⁸²

Dessa övergivna platser är inte enligt Stalkers filosofi brister i stadens ordning, inte en icke-stad på väg att förvandlas till stad, utan en självklar del av den. En parallell stad med en alldeles egen dynamik och struktur.⁸¹

Det är här och inte i de historiska delarna av staden som kulturella, sociala eller politiska förändringar först blir synligt.⁸²

Dessa ”tomrum” anser Stalker bör lämnas helt ifred, genom att låta dem tas över av naturen och de människor som inte får plats inom samhällets ramar manifesteras de bäst.⁸¹

Detta är rum som ej får fyllas med föremål utan med betydelse.

Något Stalkers medlemmar också gör genom rörelse över dem. Rörelse som skapar en medvetenhet kring vad den formade staden ofta inte har tid, tillfälle eller vilja att reflektera över.

Stalker har ingen vilja att skapa någon ny form av arkitektur, för dem handlar allt om utforskandet, att inte låta sig styras, utan bli ett med rummet och dess föränderlighet.^{lxxxv}

En vandring enligt Stalkers manifest

Övergivna platser är ett landskap i förändring, de är varken eller. Varken tidigare användningsform eller ny. Varken natur eller kultur. Varken insida eller utsida. Varken privat eller offentligt.

Stalker undersöker dessa urbana tomrum som de kallar för Aktuella områden. Aktuella i den meningen att de inte är det vi är utan det vi blir, det vi håller på att bli. Enligt dem kan kunskapen om dem endast finnas genom en direkt erfarenhet.

Genom ögonen av rollen som väktare, vägledare och konstnär möter Stalker under sina vandringar den motsägelsefulla uppgiften att rädda dessa platser genom att överge dem.^{lxxxvi}

Stalkerkollektivet har till fots utforskat Rom, Milano, Paris, Berlin, Turin och Passaic. Genom vandringen möter de områden som inte finns utritade på kartan. Målet är att ge nya perspektiv på staden och göra den påtaglig. För dem är genomkorsandet ett "framförande" och det ritas upp kartor över det genomkorsade området.

Där illustreras den formade staden som gul och området i förvandling som blått, enligt Stalker går det under benämningen hav. Färdvägen blir en vit obruten linje med vita punkter.

Dessa kartor, ritade efter gångarens perspektiv, fungerar sedan som ett diagram över en handling, en erfarenhet och ett experiment. På så vis har Stalker uppfunnit kartor över omedvetna, men inte mindre aktiva delar, av den stad vi tror oss känna. Det vi vant oss vid att kalla "tomt" visar sig var allt annat än just det.

Enligt det manifest Stalker har skrivit, angående varseblivningen av de urbana tomrummen genom vandring över dem, gör jag nu nedan min egen promenad.⁸⁵

Det Aktuella området

En övergiven tomt i det tidigare nämnda Norra Sorgenfri i Malmö. Dess västra sida vetter mot en av Malmös större gator, Nobelvägen och dess norra mot Industrigatan. Övriga sidor omges av olika former av småskalig industribebyggelse. Det Aktuella området präglas starkt av den brandskadade

kontorsbyggnaden i rött tegel på dess västra sida. Jag ser ett tomrum som är mer eller mindre öppet, offentligt och tillgängligt. Enligt Stalkers manifest ett negativ till stadens bebyggelse.

För mig blir horisonten synlig likt det snitt arkitekten drar från punkt A till punkt B i en ritning.

Detta är stadens baksida. Platsen där motsatser konfronteras med varandra och förenas.

Det människan skapat, massivt, hårt och oorganiskt i förening med den organiska naturen.⁸⁵

Jag skymtar tidigare bebyggelse i form av kvarlämnade väggar och stenbeläggning lagt i vackert rutmönster. Spåren från det som varit är dock täckta av lager med växtlighet.

Ta sig in i området

Morgontrafiken längs Nobelvägen rusar förbi. Ett ständigt larm av bilar, deras motorer och friktionen mot asfalten. Ett hål i planket som avskärmar det Aktuella området mot vägen.

På ena sidan planket en väg som vilken annan väg som helst i vilken annan stad som helst.

Något jag lärt mig känna igen. Säkert, vardagligt och tryggt.

På den andra. Tystnad. Ett virrvarr av tegelstenar, vilda växter, kaniner, skor och ölburkar.

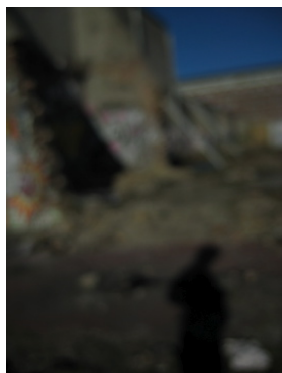

Något nytt, utforskat, osäkert, spännande. Vilka nya upptäckter väntar? Vilka oväntade möten kan där finnas att oroa sig för?

Tillståndet av oro leder till en intensifiering av varseblivningsförmågorna. Sinnena stärks.

Rummet får mening.⁸⁵

Genomkorsa området

Likt Stalker genomkorsar jag rummet till fots, enligt den enda sättet att bli en del av denna typ av platser. Det finns en kunskap i korsandet som inte fixerar, riktar eller definierar det Aktuella området. På så vis undviks en blockering av dess blivande. För Stalker är genomkorsandet en skapande handling. Det som skapas är ett system av relationer mitt i de annars så kaotiska Aktuella området.

Att röra sig över det skapar en medvetenhet och förståelse för det.

Att återuppväcka platsen så att man ser den rent intellektuellt och att den "talar" till en utan ord.⁸⁵

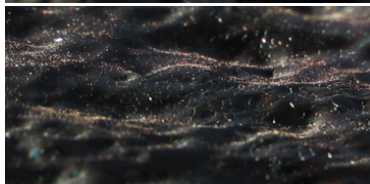
Varseblivandet

Enligt Stalker krävs det att arbeta med alla sinnen för att verkligen ta in området. I synnerhet hörseln, jag lyssnar och jag hör. *Fåglarnas kvitter, glasets som krossas under mina fötter och hur vinden leker med videokassettfilmens rulle.* Det handlar om att försöka förstå den pågående förändringen. Att ställa platsen frågor utan att försöka beskriva eller identifiera. *I min vandring över det Aktuella området pågår en ständig varseblivning kring dess existens.*

Ljus, växtlighet, ett långsammare tempo. Tid att tänka och känna.

I synen av förfallet en insikt i sin egen sårbarhet, om livet och om döden.

Den aktuella övergången är en outtömlig varseblivning. Att se och uppleva, hela tiden det

icke slumpmässiga som existerar i en rörelse. Händelser som flyr utan att dra sig undan.⁸⁵

*"Målet är att lämna ett spår av vår kontakt med detta föremål och detta skådespel, i den utsträckning som de får vår blick att skälva, liksom vår beröring, våra öron, vår känsla för risken, för ödet friheten. Det handlar om att avlägga vittnesmål, inte längre om att tillhandahålla information."*⁸⁶

Det urbana rummets fraktala organisering

Stalker anser att förhållandet mellan kvantiteten av marginaler och ytan är ett tecken på en organisms rikedom. Att det är tomrummets beskaffenhet i olika skalor som bestämmer organismens struktur. Det är tomrummet som är grundplattan i staden. Det som avgör hur vi läser den. Utan tomrummet skulle vi således få en homogen stadsmassa utan liv och dynamik.⁸⁵

I min rörelse över området känner jag detta starkt. Genom att betrakta tomrummet förstår jag den omgivande stadens struktur. Att enbart röra sig genom stad skapar ingen förståelse. Det är när jag rör mig från stad genom tomrum till åter stad jag varseblir dess existens.

Det är genom att veta vad något inte är som insikten om vad något faktiskt är uppstår.

Kontinuitet och genomträngande av Aktuella området i staden

För att upprätthålla, det Aktuella områdets existens krävs ett kontinuerligt genomträngande.

Återkommande möten med det okända ger liv åt staden. Detta bygger ett skydd för det vilda och icke planerade.

⁸⁵Jag är inte den enda att röra mig över platsen. En tidning daterad 22 april 2008 visar på att den nyligen besökts. En man genar över platsen. Tidigare har den i omgångar använts som skateboardramp för ungdomar. Hemlösa har bott här men ideligen tvingats bort.

Spår av människor finner jag överallt som skor, kudde, resväska och stommen till ett tält.

Vägsträckan som kognitiv karta

Stalker experimenterade med stadens förtätning som om det fanns kopplingar till en intellektuell karta och till följd av den en representation av själen. En koppling mellan den yttre och den inre världen.⁸⁵

"Den mänskliga anden är varken en enhet eller en struktur som är organiserad på ett hierarkiskt sätt; det är uppsättningen åtskilda förmågor som är lätta att lokalisera i specifika områden av hjärnan. Det är intressant att notera det faktum att dessa två bilder har pattern-problematiken gemensamt vad gäller lokaliseringen av olika verkligheter med skilda egenskaper som existerar åtskilda från varandra. Relationerna är ett resultat av en vägsträcka. Att fånga denna egenskap kräver att man kan mäta sig med dynamiska modaliteter som är förmögna att dela upp den artikulerade teckningen av detta landskap i tusentals möjliga vägsträckor, som alla skiljer sig från varandra utan att någonsin passera igenom ett centrum".^{lxxxvii}

Övergivandet

Den västerländska kulturen har ständigt maniskt försökt kontrollera och definiera sin omgivning.

Den skrämmande och okontrollerade skogen, friheten, som tidigare tog vid där staden slutade har flyttats på säkert avstånd och tydligt avgränsats.

Det är istället på de mest kontrollerade platserna, kärnorna av våra system, städerna, som sprickor uppstått. Och det är i dessa den skog vi flyttat åter letar sig upp. redo att strida mot människan om rätten till rummet i skenet av mänsklighetens eget förfall.

Enligt Stalker skyddar vi det Aktuella områdets blivande genom att överge det. De menar att övergivandet är den bästa möjliga formen för att skydda det som fötts och utvecklats bortom människans vilja och projekt.⁸⁵

Så det är det jag gör när jag vandrat till det Aktuella områdets slut. Jag stiger åter ut i "verkligheten", det jag känner som stad.

Figur 5. Bildserie, vandringen över Norra Sorgenfri i Stalkers fotspår.

Diskussion

Att uppleva förfallet under fötterna.

”Staden är mänsklighetens främsta prestation. Den uttrycker den mest sofistikerade kunskap i ett fysiskt landskap av enastående komplexitet, kraft och strålgans samtidigt som den för samman sociala krafter som kan åstadkomma de mest förunderliga sociotekniska och politiska ting. Men den är också platsen för vanligt sjaskigt mänskligt misslyckande, avledare av det djupaste mänskliga missnöje och arena för socialt och politiskt uppror, för mångfalden av friheter, möjligheter, besvikelser; för passion och förtryck; för det yttersta vidsynta till den mest inskränkta trångsynthet; för våld, förnyelse och rekreation. Den kapitalistiska staden är arena för en intensiv politisk och social förvirring samtidigt som den är storslaget vittnesbörd och drivkraft i dialektiken om kapitalismens ojämna utveckling”. (Harvey)^{lxxxviii}

Stadens övergivna rum speglar själva staden och dess utveckling.

I avsaknaden av massa, tomrummet, finns förståelse för det byggdas materia. En förståelse för våra egna liv och insikten att även dem har ett slut, att inget någonsin kan vara beständigt.

Jag anser att det är en bidragande orsak till varför vi finner dessa platser så skrämmande. De får oss att se det vi väljer att blunda för. Kan då det situationisterna påstår stämma? Att vi är lurade, lurade in i ett konsumtionssamhälle. Disträherade och hjärntvättade så till den milda grad likt människorna i Karin Boyes *Kallocain*. Enda skillnaden att där är det polis och militär som styr och här är det nöje, konsumtion och media. Att det är först när vi ser sprickorna i det välsmörjda maskineriet vi kallar stad som vi förstår detta? Där har vi också enligt min åsikt ännu en bidragande orsak till att dessa platser för många är skrämmande. De saknar det vi är vana att se i en stad och vi står handfallna inför hur de skall användas. Vi måste, för en gångs skull i staden, tänka själva, skrämmande tanke.

Samtidigt ser jag tydligt hur det kreativa och spontana utlöses just av den orsaken att de har utrymme att fyllas med mening. Detta är tomrum där nästan allt blir möjligt eftersom inget finns, det är möjligheternas platser där stadsbon kan känna sig fri. Därav deras oerhört viktiga roll. En levande stad kräver liv. Och det krävs att det finns arenor för detta. Det är här planerarens oerhört komplicerade uppgift kommer in. Frågan om det går att regissera människor till att röra sig på ett visst sätt. Använda staden på ett visst sätt. Vi kan leka med tanken att släppa stadsrummet fritt. Alla rör sig hur de vill, var de vill och använder alla platser precis efter egna behov. Skulle det råda kaos eller skulle någon överhuvudtaget bry sig? Vi är så vana vid de sätt vi lärt oss att använda

staden att det är svårt att se nya. De övergivna platserna som saknar tydlig funktion blir undantaget. För egentligen, vad är skillnaden på den typen av tomrum och alla övriga utrymmen i staden som står oanvända. Lika mycket tomrum kan vi finna i det som går under namnet planerat och maskeras som ”välklippt gräsyta med kantsten kring”. Varför blir dessa platser inte tillhåll för konstnärer och hemlösa? Jo, för ”gräsmattan med kantsten” har vi lärt oss hur vi ska använda och förhålla oss till.

Jag vill här poängtera att jag inte vill lägga för stor värdering i det övergivna. Jag påstår inte att det nödvändigtvis till vilket pris bör bevaras. Det finns inget självändamål i att stoppa utvecklingen.

Vad som kan konstateras är att tomrummen i staden har en roll att spela. Att det besitter ett upplevelsevärde det är svårt att sätta ord på. Det finns inga självklara substantiv att förklara dem med. Inga vackra ord att klä dem med. Och trots detta får de oss att känna och uppleva starkare än mycket annat i staden.

Planeraren, med de ännu starkare krafterna politik och ekonomi bakom sig, ser dem som barriärer, något att utplåna genom att fylla med stad. Det låter dramatiskt när det egentligen handlar om ur vems synvinkel vi väljer att se det. För det finns inget lätt sätt att förhålla sig till dessa platser som planerare när enda möjligheten att bevara dem som de är, är att inte förhålla sig alls.

I motsats till planeraren finns den typen av användare jag studerat i det här arbetet i form av *urban explorers*, *Situationister* och *Stalker-kollektivet*. För dem besitter dessa platser ett historiskt och estetiskt värde. Det är för dem viktigt att det övergivna får fortsätta vara just övergivet. Men det går inte att komma ifrån att de på ett eller annat sätt fyller det övergivna med sin närvaro. När de således gör detta, när slutar det då vara övergivet, var går gränsen?

Egentligen har det verkligen ingen betydelse, gränsen existerar inte. Dessa platser har kanske övergetts av större delen av stadens invånare som har valt att sluta se dem, men andra har tagit vid. En plats kan aldrig helt tappa mening, den kan aldrig vara helt tom.

Den kan förfalla, helt lämnas av mänskligheten och tas över av växtligheten och plötsligt definieras som natur. I och med det organiskas intåg, då naturen återtar staden, får vi ett nytt sätt att förhålla oss till platsen

Dag Osterberg, författare av *Stadens illusioner*, menar visserligen att den mänskliga verksamheten omformar sin omgivning så till det yttersta att den ursprungliga naturen inte längre går att erfara annat än som det som blivit kultiverat.^{lxxxix}

Stalkerkollektivet däremot ser på naturen som något vi valt att tränga undan men som, om den tillåts, återerövrar stadsrummet. De menar att det vi ser tränga upp på övergivna platser är riktig autentisk natur.⁸⁵

Den växtlighet jag ser tränga upp i sprickorna på asfalten är kanske inte den samma som den under tiden före människans existens. Fortfarande anser jag dock att det inte går att komma ifrån att det är en annan kraft än människans som styr dess uppkomst och vad annat kan det då vara än natur? Det byggda, den fasta materian är massiv och orubblig för stadsinvånaren. Naturen, dynamisk, organisk, möjlig att forma av oss. Och av andra!

I påståendet att karaktären av förändring är förfallet finns ytterligare en av dessa otydliga gränser, när förfallet förändrar en plats karaktär till det oigenkännliga. Vad är minsta komponent för att en plats fortfarande är vad den en gång varit och inte något nytt, något helt annat. Detta beror enligt min mening helt på betraktaren, vilken relation han har till platsen. Den nya besökaren finner inte samma betydelse som den med ett 50 årigt förhållande till den. Den nye drar paralleller till liknande erfarenheter, den äldre besökaren betraktar och minns. Känslan av en plats övergivenhet anser jag även bero starkt på dess sammanhang. Känslan av det övergivna i en mindre by är inte samma sak som den i staden. Visserligen blir den mer synlig i ett mindre sammanhang (byn) men det är i staden kontrasterna gör den så tydlig. Det är också av den orsaken jag valde att studera just dess roll i staden. Den mest välplanerade av alla platser, där dess uppkomst känns som mest oväntad. Egentligen är den dock det mest naturliga i en stad. Här sker en ständig utveckling, att alla delar skall hänga med är omöjligt. Det kommer alltid finnas delar som faller utanför ramen på grund av ekonomiska såväl som politiska konflikter. Det är omöjligt att veta vad som kommer hända med de övergivna platserna i framtiden. Vad jag kan konstatera är att det går att skönja en vändning i attityden till dem. Tidigare handlade allt om att rensa upp och göra snyggt. Nu har ögonen börjat öppnas inför de unika värden dessa platser besitter. Vi lever i en tid där personligt uttryck och individualitet spelar allt större roll. Dessa platser skulle kunna fungera som arena för det. Men, då skulle de inte heller vara den typen av övergivna plaster det är idag. Samtidigt går det inte att komma ifrån att våra städer förtätas och att de ekonomiska och politiska krafterna är starkare än det mesta. I framtiden är det kanske i annat vi finner det vi upplever i övergivna platser idag?

Jag anser slutligen att det viktiga är att dessa platser inte fungerar som monument över en svunnen tid. Det är inte plaster som skall stå tomma för sakens skull. En stad skall användas av dess invånare och det är det jag ser det övergivna rummet som, den enda plats i staden där dess invånare kan känna sig riktigt fri.

Avslutning

Jag gick in i det här arbetet med en vag bild av var arbetet skulle sluta. Jag visste att övergivna platser var något som starkt fascinerat mig under hela mitt liv, men kunde inte sätta orden på varför. Begrepp som stad och planerare använde jag mig i ett tidigt skede av för att förenkla för mig själv vad det var jag ville undersöka. Jag insåg dock snabbt att använda dessa begrepp snarare gjorde det hela ännu svårare. En stad kan innebära så oerhört mycket. En planerares roll vara väldigt varierad. För att avgränsa mig själv i mitt arbete tänkte jag till en början studera det faktum att övergivna platser lätt blir en konfliktutlösare. Övergivna platser rymmer flera intressen och saknar den tydlighet vi annars är vana att se i staden. Det finns de som ritar upp stadens gränser och de som bryter mot dem. Bilden är dock mer nyanserad än så. Den tydliga polariseringen saknas. Dessutom insåg jag under arbetets gång att det inte var konflikten jag ville lägga tyngden på. Det var det övergivna platserna och i synnerhet upplevelsen av dem.

Och precis som staden skiftar, skiftar också upplevelsen av den.

Detta har således utvecklats till att bli ett arbete som speglar staden där det övergivna som en spegling av den mänskliga utvecklingen.

Källförteckning

Tryckta källor

Alsmark Gunnar, 1997, *Skjorta eller själ?* Lund : Studentlitteratur

Arendt Hannah, 1998, *Människans villkor*, Chicago : Daidalos

Arnstberg Karl-Olov, Bergström Inger, 2001, *Åtta postulat om planering av staden som livsmiljö*, Stockholm : Formas

Charlesworth Esther, 2005, *City edge - Case studies in Contemporary urbanism*, London : Elsevier

Debord Guy, 2002, *Skådespels samhället*, Paris : Daidalos AB

Frykman, Jonas, 1994: Tabu som kittlar. Postmodernitet och flykten från allvaret, I: *Förbjudet, farligt, frestande. Om tabu i vår tid*. Stockholm: Carlssons.

Från *Situationism till Poesi*, Paletten, 2003, nr 251-252,

Gormark Sten Forshamn Magdalena, 2001, *Antologin arkitektur vid gränslandet*, Stockholm : Chalmers

Högdahl Elisabeth, 2003, *Göra gata - om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*, Lund : Gidluns förlag

Jakle John A., Wilson David, 1992, *Derelict landscape*, Maryland : Rowan and littlefield publishers

Johansson Rikard, 2006, *Urban Exploration och jag*, Huddinge

Jörnmark Jan, 2007,, Lund : Historiska Media

Lalander, Philip & Johansson, Thomas 2002: *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur

Lieberg Mats, 1992, *Att ta staden i besiktning - om ungas rum och rörelser i offentlig miljö*, Lund : Byggnadsfunktionslära

Malmö stadsbyggnadskontor, 2008, *Norra Sorgenfri planprogram-samrådsförslag*, Malmö

Marot Sebastien, 2003, *Urbanism and the art of memory*, London : Architectural Association

Nycopp Carl-Adam, 1976, *75 år i Sverige*, Bokförlaget Bra Böcker

Osterberg Dag, 2000, *Stadens illsuioner*, Oslo : Korpen

Plant Sadie, 2000, *The most radical gesture- the situationist international in a postmodern age*, London : Routledge

Qviström Mattias och Saltzman Katarina, 2006, *Landscape studies at the city edge*, Alnarp

Svensson Göran, Landahl Martin, 2005, *Tio texter om arkitektur*, Ultuna

Turkle, Sherry, 1997: *Leva.Online*. Stockholm: Norstedts förlag

Werne Finn, 1987: *Den osynliga arkitekturen*, Lund : Vinga press

Wiley Danielle, 2008, *City Boundaries: Walking the Margins of Rome* Carleton : Cultural Mediations

Artiklar - Tidskrifter

Bagai Eric, 1994, *The first hackers* :Flaming Sparrow Press

Bergström Britt-Marie, 2006, *Från industri till brokig mötesplats* : Sydsvenskan

Bergström Britt-Marie, 2006, *Så ska norra Sorgenfri rustas upp* : Sydsvenskan

Paletten, 2003, *Från situationism till poesi*, nr 251-252

Elektroniska källor

www.infiltration.org

www.flashback.info

http://www.ruinportalen.se/urban_exploration/

Bildförteckning

Figur framsida Angelina Gualdoni, Kavi Gupta Gallery

s. 12 Figur 1 Foto : Lars-Gunnar Jarl, www.swedishruins.se

s. 20 Figur 2 Angelina Gualdoni, Kavi Gupta Gallery

s. 23 Figur 3 David Wiberg, Malmö stadsbyggnadskontor

s. 32-39 Figur 4 Foto : Johanna Bratel

Fotnot

-
- ⁱ Jörnmark, 2007:9-129, Nycopp, 1976
¹ Jörnmark, 2007:9-129, Nycopp, 1976
¹ Jörnmark, 2007:9-129, Nycopp, 1976
ⁱⁱ Högdahl, 2003:34
ⁱⁱⁱ Charleswoth, 2005 : xii
^{iv} Alsmark, 1997: 22-23
^v Werne, 1987: 134
^{vi} Asplund i *Den osynliga arkitekturen*, Werne, 1987: 134
^{vii} Werne, 1987: 133-140
^{viii} Lieberg, 1997:97-127
^{ix} Werner, 1987: 116
^x Alsmark, 1997: 28-29
^{xi} Lieberg, 1997, 97-105
^{xii} Högdahl, 2003: 33
^{xiii} Werner, 1987: 142
^{xiv} Werner, 1987: 143
^{xv} Werner, 1987: 151
^{xvi} Alsmark, 1997: 31-16
^{xvii} Högdahl, 2003: 33-36
^{xviii} Högdahl, 2003: 33-34
^{xix} Högdahl, 2003: 138-143
^{xx} Arendt, 1998: 214-224
^{xxi} Alsmark, 1997 : 47:55
^{xxii} Werne, 1987 : 112
^{xxiii} Lieberg, 1992 :97-127
^{xxiv} Lieberg, 1997 : 97-127
^{xxv} Jakle, 1992 : 1-13
^{xxvi} Werne, 1987 : 172
^{xxvii} Werne, 1987 : 84
^{xxviii} Jakle, 1992 : 13
^{xxix} Werne, 1987 : 19-20
^{xxx} Jakle, 1992 : 13-92
^{xxxi} Marot, 2003 : 24-32
^{xxxii} Jakle, 1992 : 11-30
^{xxxiii} Jakle, 1992 : 31-195
³³ Jakle 1992 : 31-195

-
- ³³ Jakle, 1992 : 31-195
- ^{xxxiv} Charlesworth, 2005, Xi-10
- ^{xxxv} "Machiavelli Fursten", Debord, 2002 : 119
- ^{xxxvi} Charlesworth, 2005 : 2
- ^{xxxvii} Werne, 1987 : 111
- ^{xxxviii} Werne, 1987 : 117
- ^{xxxix} Werne, 1987 : 60
- ^{xl} Osterberg, 2000 : 16
- ^{xli} Arnstberg, 2001 : 5
- ^{xlii} Arnstberg, 2001 : 55-70
- ^{xliii} Osterberg, 2000 : 14-15
- ^{xliv} Werne, 1987 : 97
- ^{xlv} Arnstberg, 2001 : 17-24
- ^{xlvi} Werne, 1987 : 117
- ^{xlvii} Bergström, 2006, *Så ska Sorgenfri rustas upp* i Sydsvenskan
- ^{xlvi} Malmö stadsbyggnadskontor, 2008 : 4
- ^{lix} Bergström, 2006, *Så ska Sorgenfri rustas upp* i Sydsvenskan
- ¹ Arnstberg, 2001 : 17-44
- ^{li} Arnstberg, 2001 : 71-78
- ^{lii} Werne, 1987 : 125
- ^{liii} Qviström, 2006 : 4-5
- ^{liv} Arnstberg, 2001 : 17-44
- ^{lv} Malmö stadsbyggnadskontor, 2008 : 34
- ^{lvi} Arnstberg, 2001 : 79-92
- ^{lvii} Malmö stadsbyggnadskontor, 2001 : 23
- ^{lviii} Bergström, 2006, *Från industri till brokig mötesplats* i Sydsvenskan
- ^{lix} Arnstberg, 2008 : 93-110
- ^{lx} Malmö stadsbyggnadskontor, 2008 : 13
- ^{lxi} Johansson, 2004 : 154-155
- ^{lxii} Malmö stadsbyggnadskontor, 2008 : 4-87
- ^{lxiii} Arnstberg, 2001 : 93-150
- ^{lxiv} Johansson, 2006 : 13
- ^{lxv} Frykman, 1994 : 156
- ^{lxvi} Johansson, 2006 : 8
- ^{lxvii} www.infiltration.org
- ^{lxviii} Bagai, 1994 : 1
- ^{lxix} Lieberg, 1992 : 93-95
- ^{lxx} Sernhede, 1996 : 138, Lieberg, 1992 : 84
- ^{lxxi} Johansson, 2006 : 11

-
- ^{1xxii} www.flashback.info
- ^{1xxiii} Turkle, 1995 : 14
- ^{1xxiv} Johansson, 2006 : 14
- ^{1xxv} Johansson, 2006 : 22-24
- ^{1xxvi} www.ruinportalen.se
- ^{1xxvii} Gormark mfl. 2001 : 93-100
- ^{1xxviii} Plant, 2000 : 38
- ^{1xxix} Svensson, 2005 : 66-69
- ^{1xxx} Svensson, 2005 :66-69, Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁷⁶ Gormark mfl. 2001 : 93-100
- ⁷⁸ Svensson, 2005 : 66-69
- ^{1xxxi} Paletten nr 251-252, 2003 : 11-13
- ^{1xxxii} Gormark mfl. 2001 : 98
- ^{1xxxiii} Wiley, 2008
- ^{1xxxiv} Gormark mfl. 2001 : 98-100
- ⁸² Wiley, 2008
- ⁸³ Gormark mfl. 2001 : 98-100
- ⁸² Wiley, 2008
- ⁸¹ Gormark mfl. 2001 : 98
- ⁸² Wiley , 2008
- ⁸¹ Gormark mfl. 2001 : 98
- ^{1xxxv} Paletten nr 251 – 252, 2003 : 12-13
- ^{1xxxvi} Maurice Merleau-Ponty i Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁶ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 :29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ^{1xxxvii} Giovanni Jervis i Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 :29
- ⁸⁵ Stalker manifest i Paletten nr 251-252, 2003 : 28-29
- ^{1xxxviii} Johansson mfl. 2004 : 11
- ^{1xxxix} Osterberg, 2000 : 10
- ⁸⁵ Paletten nr 251 – 252, 2003 : 12-13